

## ПРОФЕСІЙНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

*Професійне самовдосконалення майбутніх працівників соціальної сфери зумовлено технологією професійного самовдосконалення, самовдосконаленням студентів соціального фаху у процесі практичної підготовки, механізмами професійного самовдосконалення студентів соціального фаху.*

**Ключові слова:** самовдосконалення, технологія професійного самовдосконалення, практична підготовка.

**Актуальність дослідження.** Сучасна педагогіка актуалізує проблему подальшої розробки теоретичних положень та одержання нових емпіричних результатів щодо особливостей формування самостійної поведінки студентів університету майбутніх фахівців соціальної сфери. Проблемами самореалізації, самовдосконалення та самовиховання в Україні успішно займаються О. Безпалько, О. Главацька, Н. Заверико, А. Капська, Л. Міщик, А. Калініченко однак вони на нашу думку і досі залишаються недостатньо висвітленими. Роботи російських дослідників також розкривають деякі питання процесу самовдосконалення: К. Волков, Р. Гариф'янов, Р. Гильмеева, Ф. Гоноболін, Л. Гордеева, І. Донцов, С. Елканов, Є. Клімов, В. Леві, О. Левіна, Г. Селевко, О. Селевко, Л. Фрідман.

**Мета статті.** Розвиток теоретичних основ самовдосконалення майбутніх фахівців соціальної сфери.

**Вклад основного матеріалу.** *Механізми професійного самовдосконалення студентів.* Професійне самовдосконалення студентів слід розуміти як вирішення ними творчих завдань на різних рівнях змістовного і смислового планів – особистісному, предметному, операціональному. Організація професійного самовдосконалення студентів як процес передбачає його функціонування на різних ієрархічно організованих і взаємопов'язаних рівнях – соціально-особистісному, рефлексивно-особистісному і предметно-операціональному.

Психологічний механізм самовдосконалення як ряд осмислених творчих актів при вирішенні студентом завдань безпосередньо функціонує на рефлексивно-особистісному і предметно-операціональному рівнях. Концептуальною схемою цього механізму є процес функціонування. Особливість характеристик кожної стадії цього процесу пов'язана з домінуванням на окремій з них рівнів смислового або змістовного планів [10].

На першій стадії професійного самовдосконалення студент робить репродуктивні спроби одержати позитивний результат завдяки залученню одержаних знань щодо теорії самовдосконалення і технології його організації. Ця стадія характеризується домінуванням на ній предметно-операціонального рівня (змістовного плану професійного самовдосконалення як творчості).

Зусилля суб'єкта самовдосконалення блокуються за різними причинами: має місце неефективність застосованих ним методів, прийомів, засобів самовдосконалення або вони неадекватні поставленим завданням тощо.

Блокада діяльності з самовдосконалення потребує домінування рефлексивно-особистісного рівня (рівня смислового плану), особистісної рефлексії як джерела подальшої успішної роботи над собою. Він і приймає "естафету" на другій стадії.

Спрямованість особистісної рефлексії майбутнього працівника соціальної сфери на самореалізацію творчого самовиховного процесу завдяки осмисленню ним самого себе і своїх творчих зусиль сприяє прориву блокади. Вже на подальших стадіях відбувається переосмислення суб'єктом самовдосконалення застосованих методів і засобів [2; 13].

Смислова регуляція забезпечує поглиблення усвідомленості і осмисленості студентом окремих деталей змісту самоформування певних професійно важливих вмінь. На цій стадії домінують рівні змістовного плану. Поступово під впливом смислової регуляції відбувається поглиблення усвідомленості і осмисленості майбутнім працівником соціальної сфери усього комплексу цілей самовдосконалення і способів їх досягнення.

Зазначимо, що це характерно для останніх стадій психологічного механізму професійного самовдосконалення, на яких знову домінують рівні смислового плану. Концептуальна схема психологічного механізму професійного самовдосконалення майбутнього соціального педагога та соціального працівника – вихідна основа для його педагогічної організації на соціально-особистісному рівні. Гоноболін Ф.М., Кан-Калик В.В. у процесі аналізу змісту творчості виділяють систему чинників: широкий загальний розвиток, великий запас знань, емоційність, здатність до інтенсивних вольових зусиль, наполегливу працю, інтенсивність мислення, гнучкість розуму, критичне ставлення до своєї праці, її результатів [2; 4].

Відтак, потреба в усвідомленому самовдосконаленні як творчості професійно значущих вмінь та якостей відрізняє активність в процесі самовдосконалення студентів від усякої іншої їх активності. Ця потреба – рушійна сила професійного становлення студента як соціального педагога або соціального працівника, який може створювати умови для безперервного розвитку особистості. Вона є пусковим механізмом самовдосконалення. Професійне самовдосконалення як сукупність творчих актів студента має багаторівневу природу, а його психологічний механізм функціонує на різних стадіях, які мають відмінні характеристики.

*Технологія професійного самовдосконалення майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників.* Самовдосконалення розвивається і функціонує згідно зі своїми внутрішніми закономірностями. Чинниками цього процесу є:

- багатогранність індивідуальних особливостей людини;
- об'єктивні умови життя і часу, необхідні для накопичення практичного досвіду;
- оволодіння самовдосконаленням як особливим видом діяльності [2; 8; 9].
- Існує ряд індивідуальних особливостей особистості, від яких залежить професійне самовдосконалення, зокрема:
  - природні дані;
  - особливості і рівень інтелектуального, емоційного і вольового розвитку;
  - спрямованість інтересів, потреб, поглядів [2; 7].

Самовдосконалення є свідомою і цілеспрямованою діяльністю людини, яка спрямована на вдосконалення своєї особистості та розглядається перш за все з точки зору, що необхідно вдосконалити. Майбутній соціальний педагог або соціальний працівник ставить перед собою ціль – якнайкраще підготуватись до майбутньої професійної діяльності. Відповідно, змістом, завданнями професійного самовдосконалення студента є якості його особистості, які професійно значимі. Це високий рівень методологічної підготовки майбутнього спеціаліста, підготовка його до постійного розвитку моральної культури, розвиток здатності до широкої і глибокої соціально-педагогічної або соціальної діяльності.

Існує три групи вимог до професійного самовдосконалення майбутніх соціальних педагогів або соціальних працівників. Першу групу вимог до особистості соціального педагога або соціального працівника складають вимоги до них як до представників суспільства, які впливають на інших і формують особистість перш за все своєю особистістю. Це морально-педагогічні якості соціального педагога або соціального працівника, в тому числі інтереси, потреби, переконання і мотиви поведінки. Науковці відносять сюди загальнолюдські якості, риси характеру і в цілому спрямованість особистості соціального педагога (соціального працівника).

Друга група вимог до особистості соціального педагога або соціального працівника відноситься до його індивідуального досвіду – професійної підготовленості, до якої включають глибокі фундаментальні знання та знання фахових дисциплін.

Третя група вимог до особистості соціального педагога (соціального працівника) відноситься до розвитку його психічних процесів. Центральною проблемою інтелектуального самовдосконалення студента є розвиток у нього якостей педагогічної уваги, уваги, мислення. При цьому проявляються такі типи мислення, як аналіз конкретних соціальних та соціально-педагогічних ситуацій, визначення соціально-педагогічних проблем в конкретних умовах, вироблення варіантів вирішення завдань і т.д. [2; 3; 4].

Русійні сили самовдосконалення майбутніх спеціалістів визначаються як зовнішніми соціальними вимогами так і особистим ставленням до цих вимог. Переборення внутрішніх протиріч, що виникають між цими двома факторами, по суті є процесом саморуку і саморозвитку студента. Як самовдосконалення є продовженням і умовою успішного суспільного виховання, так і професійне самовдосконалення є продовженням і умовою успішного професійного виховання студента.

Важлива перша умова виникнення потреби професійного самовдосконалення у майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників – це перехід їх з позиції "Я – студент, нехай мене вчать і виховують" на позицію "Я – майбутній спеціаліст. Я готую себе до цієї важливої професії". Проте разом з цим студенти повинні оволодіти і досвідом самостійної роботи над збагаченням своїх знань і умінь, над розвитком своєї особистості. Оволодіння будь якою діяльністю проходить тільки в процесі самої діяльності [2; 6; 7].

Друга умова виникнення потреби у самовдосконаленні є сформованість у свідомості студентів образу ідеального соціального педагога або соціального працівника. Активне професійне самовдосконалення починається після того, як студент ретельно познайомиться з обраною професією, з вимогами, які вона пред'являє до нього. Професійні вимоги до особистості соціального педагога (соціального працівника), будучи усвідомленими студентом, стають потужним рушієм практичної дії. Головна функція вимог – орієнтувати студента в процесі адаптації до професійної діяльності і спонукати до цілеспрямованого формування своєї особистості. Це – підготовчий (перший) етап для самовдосконалення, етап утвердження в позиції соціального педагога (соціального працівника).

Другий етап – це етап програмування змін у своїй особистості.

Третій етап – етап реальних дій самозміни якостей особистості. Однак, якщо етап реальних дій, а він актуалізується саме під час соціальної чи соціально-педагогічної практики, не буде усвідомлений достатньою мірою, то самовдосконалення не набуде дійового характеру. Працюючи над собою, студент починає керуватися принципом "якщо б", тобто "якщо б я поступив так, то ...". Так утворюється ще один етап у процесі самовиховання – етап мислення і уявлення. Завдяки уяві та судженням студентам вдається передбачити свої майбутні вчинки [2].

Четвертий етап – етап вправ, на якому можуть утворюватися не просто дії, уміння, а необхідні звички, властивості особистості. В ідеалі слід виробити таку систему мобілізації студента на його самовдосконалення, за якого би він: виробляв у себе навички самоспостереження і самопізнання; вчився просектувати зміни в своїй особистості; свідомо здійснював на себе виховні дії, керував своєю поведінкою, розвитком необхідних якостей; опанував аутогенним тренуванням і вчився керувати своїм фізичним і психічним станами [2].

У теорії професійно-педагогічного самовдосконалення на перший план виступає педагогічне мислення як відбиток інтелектуально-духовного самовдосконалення. Розрізняють три рівні педагогічного мислення.

Перший рівень становлять педагогічні переконання студента. На цьому рівні утворюється педагогічна чутливість до всіх явищ, з якими він зіткнеться в майбутній праці. Студент нібито складає для себе програму: "Яким педагогом (працівником) я повинен стати?" [7].

Другий рівень самовдосконалення в мислительній сфері полягає в набутті педагогічних знань, формуванні умінь і навичок, які виявилися б "пропущеними крізь мозок", тобто давали можливість студентові складати варіанти своїх професійних дій. Тут уже постає запитання: "Що я вмю, що можу для майбутньої професії?" Студент подумки оволодіває педагогічною тактикою, яка спирається не тільки на розумовий, а й на морально-вольовий потенціал, який також розвивається в процесі самовдосконалення. Морально-вольове самовдосконалення на студентській лаві посилює інтелектуально-мислительне самовдосконалення.

Третій рівень полягає в самостійній педагогічній творчості, яка проходить під час соціальної або соціально-педагогічної практики. Внесення елементів нового дає змогу студенту-практиканту вважати себе підготовленим фахівцем [1; 2].

*Самовдосконалення студентів у процесі практичної підготовки.* Метою практичної підготовки студентів є створення умов для застосування знань зі спеціальних дисциплін, у виробленні вмінь і навичок самостійно проводити роботу з різними групами клієнтів. Практична підготовка студентів соціального фаху формує у майбутніх соціальних педагогів (соціальних працівників) здатності та вміння спостерігати, аналізувати, оцінювати особисті вчинки і вчинки клієнта, робити узагальнені висновки щодо покращання роботи, підвищення творчого потенціалу та вдосконалення педагогічної техніки [4; 6].

Зміст практичної підготовки неможливо уявити без педагогічних здібностей: дидактичних, організаторських, перцептивних, експресивних, сугестивних, науково-пізнавальних та професійних умінь: інформаційних, організаторських, конструктивних, гностичних, комунікативних – якими повинен володіти спеціаліст.

Праця соціального педагога та соціального працівника неможлива без поєднання різноманітних прийомів, що є виявом педагогічної техніки. Він повинен керувати своїм емоційним станом, технікою мови, знімати зайве напруження, спілкуватися з учнями, батьками, колегами по роботі. Науковці І.А. Зязюн, С.Д. Омельченко, Н.Н. Тарасевич визначають педагогічну техніку як сукупність прийомів і засобів, що сприяють успішній організації роботи. Саме оволодіння педагогічною технікою допомагає спеціалісту глибше, професійно, талановито виразити себе, досягти позитивних результатів у практичній діяльності [2; 8; 9].

Компоненти практичної підготовки є дуже важливими в педагогічній діяльності соціального педагога або соціального працівника. Усі вони тісно пов'язані між собою і утворюють цілісну єдність у діяльності педагога. Саме у такому поєднанні педагогічні здібності, професійні вміння і педагогічна техніка складають основу практичної підготовки.

Професійна діяльність соціального педагога у роботі з клієнтом підпорядковується індивідуальним закономірностям, найхарактернішими із яких є: усвідомлення необхідності організації

діяльності не за наказом, а за внутрішнім бажанням і мотивом; уміння брати на себе відповідальність при виявленні й вирішенні важливих професійних проблем; висока професійна компетентність, самостійність суджень, оперативність і сміливість щодо прийняття рішень; наявність особистої методики, досвіду, сприятливої морально-психологічної атмосфери, що сприяє ефективності роботи; здатність до постійного самовдосконалення, творчого пошуку; здатність швидко пов'язувати нові знання з уже набутими [2].

Майбутній соціальний педагог та соціальний працівник неодмінно повинен вірити у свої сили, прагнути завершити розпочату справу і в той же час критично ставитися як до себе, так і до клієнтів, вміти зіставити свої можливості з суспільними вимогами до цього виду професійної діяльності.

Завдяки професійно-педагогічним умінням, соціальний педагог або соціальний працівник реалізує свої професійні функції: передає молодому поколінню соціальний досвід, формує у нього потрібні соціально-особистісні якості, готує до життя. До основних професійно-педагогічних умінь належать: пізнавальні, конструктивні, комунікативні, інформаційні, організаторські [10].

Пізнавальні вміння як відображення загально-інтелектуальних здібностей педагога, включають: вміння спостерігати і розуміти людей, їх внутрішній світ; вміння орієнтуватися в отриманій інформації, вибирати з неї необхідне для своєї діяльності; вміння усвідомлювати і контролювати свій фізичний і психічний стан, регулювати свою поведінку [10].

Ці вміння і здібності можуть розвиватися і стихійно, проте ефективним є їх свідомий саморозвиток, де значна роль належить спостережливості. Спостережливість ґрунтується на увазі, сприйнятті, мисленні та пам'яті. Педагогічна спостережливість – не частковий психічний процес, а властивість особистості соціального педагога. Спостережливість – це вміння "вбирати в себе" те, що бачиш, чуєш, і обдумувати це. Це зацікавлене сприйняття, що супроводжується інтенсивною роботою розуму.

Становлення педагогічної спостережливості можна пояснити з точки зору теорії її поетапного формування розумових дій. Процес цей проходить через наступні основні перехідні етапи. Спочатку накопичуються знання про ті зовнішні ознаки, в яких проявляються емоційні, інтелектуальні та вольові процеси і стани особистості, а саме: міміка, жести, інтонація. Спостерігаючи, необхідно потім проаналізувати [2; 10; 11].

Конструктивні вміння – це здатність планувати, передбачати хід і результати соціальної та соціально-педагогічної роботи. Для цього необхідно володіти розвинутим психолого-педагогічним мисленням та уявою. Основний шлях оволодіння конструктивними уміннями – це: вправи для розвитку педагогічної уяви, накопичення досвіду уявного моделювання соціально-педагогічного процесу і його результатів.

Комунікативні уміння, як і пізнавальні є загальнолюдськими вміннями. Проте для спеціалістів соціального фаху вони є професійною якістю його особистості. Майбутньому спеціалісту необхідно знати форми і культуру спілкування та володіти ними. Предмет спілкування завжди обумовлює змістовий характер людської взаємодії. Залежно від того, що виступає предметом спілкування, його змістом, змінюються, розширюються різновиди спілкування: побутове і ділове, спеціально-професійне, загальнонаукове, соціально-політичне, соціально-педагогічне, інформаційно-комунікативне та ін. Щоб можна було використовувати у професійній комунікативній діяльності різні види спілкування, кожен соціальний педагог чи соціальний працівник має знати основні вимоги до його комунікативної діяльності [2; 12].

Виходячи з того, що соціальний педагог чи соціальний працівник повинен уміти вислухати, "почути", зрозуміти роз'яснити, довести, відповісти, переконати, створити позитивну емоційну атмосферу для довіри чи ділового настрою, знайти підхід до клієнта, кожен із них має володіти відповідними професійними якостями – знаннями та уміннями, які загалом можна віднести до "комунікативної професіограми" соціального педагога (соціального працівника): знати професійний мовленнєвий етикет і володіти ним; уміти формулювати цілі і завдання професійного (ділового) спілкування; уміти ставити запитання і професійно на них відповідати; володіти навичками ділового спілкування і вміти управляти ним залежно від визначених цілей; вміти аналізувати конфліктні і кризові ситуації і робити з них адекватні висновки; вміти доводити, аргументувати, спростовувати, переконувати, досягаючи водночас узгодженості і компромісу; вміти вести бесіду, полеміку, дискусію, суперечку, співбесіду, ділову розмову, диспут, круглий стіл, переговори тощо, спрямовуючи їх на вирішення прогнозованого, позитивного і вмотивованого результату; володіти технікою і логікою мовлення; володіти відповідними мовленнєвими структурами і лексичними одиницями, що впливають на емоційно-експресивний стан клієнта; вміти говорити лише тоді, коли є що сказати співбесіднику [3; 7].

Завдання соціального педагога або соціального працівника – допомогти клієнту знайти себе, своє місце в житті, зорієнтуватись в нових соціальних умовах, відносинах. Високий професіоналізм у соціальній роботі є надзвичайно важливим чинником, оскільки цей вид діяльності відноситься до

професій типу "людина-людина", і досить часто від рішень, прийнятих фахівцем, який реалізує їх, залежить доля людини [2; 3].

У процесі самовдосконалення необхідно оволодіти на професійному рівні такими інформаційними вміннями, в яких відобразилась би орієнтирна, виконавча і контрольна функції професійної діяльності. Основним засобом інформування є мова. Значне інформаційне навантаження несуть мімїка, жести, а також різні наочні та технічні засоби. Самостійне опанування ними – предмет самовдосконалення інформаційних умінь і здібностей [2].

Орієнтирна функція мови реалізується в процесі передачі інформації, спрямованої на формування пізнавальних інтересів людини.

Виконавча функція мови реалізується безпосередньо в процесі пізнавальної діяльності людини. Спеціаліст дає їй соціальну інформацію і організує процес засвоєння. Мовні функції контролю реалізуються протягом всього процесу роботи. Виділяють такі якості мови: дикція, інтонація, фразові та логічні наголоси, паузи, мелодика мови, темп, тембр.

Організаторські вміння накопичуються у студентів в процесі навчання. Існують рівні оволодіння організаторськими вміннями: репродуктивний – студент діє згідно з інструкцією або копією організаторські дії керівника, педагога чи інших осіб; адаптивний – студент здійснює спроби переносу колишнього досвіду організаторських дій у нові, але типові ситуації; моделюючий – студент відповідно до завдання педагогів доцільно планує і реалізує дії, забезпечує виконання тієї чи іншої діяльності; творчий – студент проявляє достатню самостійність, ініціативу, здійснює волонтерську діяльність, вміє побудувати перспективу, поставити цілі та завдання, організувати їх виконання, оцінити результат [3].

Надання в різних ситуаціях і у різних формах інформації педагогами вищого закладу студентам про професійне самовдосконалення та його можливості повинне бути доповнене практичними порадами у плануванні цього процесу. Допомога у складанні програми самовдосконалення повинна виходити із визначення важливих компонентів педагогічної та соціальної діяльності, сукупності професійних умінь.

Існують критерії професійного самовдосконалення студентів: постановка мети, визначення професійно значимих цілей та завдань самовдосконалення; планування: вибір засобів та способів, дій і прийомів в цілях самовдосконалення; самоконтроль: здійснення контролю за результатами самовдосконалення; корекція: внесення необхідних змін у процес і результати роботи над собою [1].

Рубінштейн С.Л. вважав, що однією із суттєвих умов досягнення високого результату самовдосконалення є не тільки вироблення у себе необхідних якостей, а діяльність, спрямована на вирішення життєво значущих завдань, що мають визначену соціальну цінність [1; 11].

Важливим соціальним феноменом самовдосконалення особистості є колективне самовдосконалення. Важливу роль у колективному самовдосконаленні відіграє лідер, який спроможний збудувати колективні інтереси і колективну відповідальність на досягнення кінцевого результату, тобто формування необхідних соціальних, професійних й індивідуально-особистісних якостей кожного члена групи [2].

Провідною лінією колективного самовдосконалення є колективно розроблені та затверджені самозобов'язання. В основі таких зобов'язань студентів групи можуть бути суспільні, трудові, спортивні та інші професійно-значимі справи, а також розвиток особистості кожного майбутнього спеціаліста. Колективні самозобов'язання – це по суті колективні вимоги до кожного члена групи, а тому – важливий засіб мобілізації і організації зусиль студентів в їх спрямованості на кінцевий результат навчання – стати справжнім, кваліфікованим спеціалістом.

Почати організацію колективного самовдосконалення необхідно з вивчення стану справ, з'ясування професійних та інших ціннісних орієнтацій студентів. Це можна зробити за допомогою індивідуальних бесід, спостережень, анкетного опитування та ін. Важливо перш за все озброїти студентів знаннями теорії самовдосконалення. Від цього робота студентів над собою стає більш свідомою і продуктивною. Важливо, щоб самовдосконаленням займалися всі студенти групи – це потрібно для підтримки і стабілізації мотивації самовдосконалення. Особливий аспект керівництва самовдосконаленням має індивідуальна робота з окремими студентами.

**Висновки.** В процесі професійного самовдосконалення майбутніх працівників соціальної сфери вирішальними є технології професійного самовдосконалення, самовдосконалення студентів соціального фаху у процесі практичної підготовки та механізми професійного самовдосконалення студентів.

#### Використані джерела

1. Гарифьянов Р.С. Психолого-педагогические основы руководства самовоспитанием студентов. – Казань, 1978.
2. Главацька О.Л. Основи самовиховання особистості. Навчально-методичний посібник. – Тернопіль, 2008. – 206 с.

3. Гильмеева Р.Х. Профессиональное развитие учителя в современных условиях. – Казань, 1996. – 103 с.
4. Гоноболин Ф.Н. Книга об учителе. – М., 1965.
5. Гордеева Л.М. Педагогическое руководство нравственным самовоспитанием старших школьников. Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. – Минск., 1971.
6. Донцов И.А. Самовоспитание личности. – М., 1984.
7. Елканов С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя. – М., 1989.
8. Калініченко А.І. Деякі аспекти організації самовиховання студентської молоді // Збірник "Проблеми освіти". – № 25. – Київ, 2001. – С. 162-166.
9. Калініченко А.І. Самовиховання як засіб творчої реалізації студентської молоді // Молодь у сучасному світі: морально-естетичні та культурологічні виміри: Матеріали науково-практичної конференції. – Львів, 2001. – С. 188-190.
10. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Ростов-на-Дону, 1996.
11. Леви В.А. Искусство быть собой. – М., 1977.
12. Селевко Г.К., Селевко А.Г., Левина О.Г. Реализуй себя. – М: Народное образование, 2001.
13. Фридман Л.М., Волков К.Н. Психологическая наука – учителю. – М., 1985.

Grischenko S.

#### PROFESSIONAL SELF-PERFECTION OF FUTURE WORKERS OF SOCIAL SPHERE

*Professional self-perfection of future workers of social sphere is predefined technology of professional self-perfection, by self-perfection of students of social profession in the process of practical preparation, by the mechanisms of professional self-perfection of students of social profession.*

**Key words:** *self-perfection, technology of professional self-perfection, practical preparation.*

Стаття надійшла до редакції 15.12.2010 р.